

ПЪРВИЯТ БЪЛГАРСКИ АРХИЕПИСКОП

Павел Георгиев

В научната книжнина за личността на първия български архиепископ се разисква повече от два века.¹ Отсъствието на ясни и категорични свидетелства на писмените източници, както и сложната историческа ситуация, в която се формира българската църква след Константинополския събор от 869/870 г. се оказаха сериозно препятствие при изясняването на този, от пръв поглед, не първостепенен по важност въпрос. Разрешаването му обаче би подпомогнало осветляването на редица важни събития от българската църковна и културна история през втората половина на IX в. и особено често дискутирания проблем за характера и ситуацията на създадената в България след 870 г. църковна организация. По тази причина и ние си поставяме задачата да разискваме отново по вековната загадка: кой е първият български архиепископ?

Преди повече от век М. Дринов резюмира състоянието на проблема по следния начин: „При Бориса още се турна начало и на българската йерархия. Гръко-римските летописци не сочат името на първия български архиепископ. Това е дало повод на много разни изследвания, които са извадили неверни заключения“². Сред последните родоначалникът на модерната историография сочи мненията на Цезар Бароний и А. Патий за Теофилакт Охридски (1090 - ок. 1126), М. Льо Куен - за Гаврил Охридски (879 г.) и Й. С. Асеманий за Агатон Моравски (879 г.). „Ние - продължава М. Дринов - сега за вярно знаем, че този архиепископ е бил св. Йосиф: това го свидетелства един българин, съвременник Борисов“. Този си извод българският учен базира на сведението от „Чудо с българина Георги“, чийто руски препис от XIV в. той вече познава.

От времето на М. Дринов досега на тази тема са изписани немалко страници, но изводът на повечето от изследователите се покрива напълно с този преди повече от едно столетие. Единствената новост сред по-новите изследвания е, че на базата на новооткрит южнославянски препис на „Чудото с българина Георги“, в който името на българския архиепископ е Стефан, вместо Йосиф, един от учениите предпочитат да го именуват с едното или другото, а най-често с двете имена, без да изяснят какво се крие зад тази двойственост³. Пръв, който изрази съмнения за това, че споменатия в „Чудото“ архиепископ Йосиф е бил пръв български архиепископ след 870 г. е бележитият наш историк В. Златарски⁴. Главните му аргументи произтичат от това, че българският светец и архиепископ Йосиф се споменава в контекста на единственото сведение непосредствено след пристигането на учениците на Кирил и Методий в България през 886 г. Със съжаление днес може да се

констатира, че общо взето тези аргументи не бяха взети под внимание и в съвременната българска политическа или църковна история продължава да се твърди, че архиепископ Йосиф (Стефан) е застанал начело на българската църква още през 870 г.

Отговорът на въпроса за личността на първия български църковен глава изисква привличането и съпоставянето на всички налични източници. В основния сред тях - разказът на Продължителя на Теофан за изпращането на византийска църковна мисия в България след 4 март 870 г. за съжаление името на посочения там архиепископ не се съобщава⁵. Нещо повече: внимателният прочит на краткото съобщение показва една твърде особена формулировка, от която не личи, че въпросният архиепископ е заминал заедно с епископите и останалите духовници в страната. В него само се казва, че българите „поради честите увещания и бляскавите примери, а още повече поради великодушните почести и дарове на императора, (те) *се съгласили да приемат да се подчиняват на архиепископ и да се изпълни страната им с епископи*“ (разр. П. Г.). От това известие може да се направи само извода, че определянето на българския свещеноначалник не е станало толкова бързо след съборното решение от 4 март 870 г. и не без дискусия с българската страна. Постигнатото в крайна сметка споразумение по въпроса едва ли е било реализирано без намесата на княз Борис I (852-889), който се стараел през различните перипетии на българския църковен въпрос да постигне максимално възможните изгодни условия по пътя към самостоятелен духовен живот в своята държава. Почти нищо не научаваме за първия български църковен глава и в папската кореспонденция от 70-те години на IX в. В писмо на папа Адриан II до византийския император от 10 ноември 871 г. той е наречен само *antistitem*, т.е. предстоятел⁷. Година или две по-късно папа Йоан VIII го споменава с по-ясен титул: *archiepiscopus*, а личността му е определена като „някой си схизматик“, т.е. лице, принадлежащо към византийския духовен клир.⁸ Още по-категорични в това отношение са сведенията в труда на Петър Сицилийски „Полезна история“, който авторът посветил през 872 г. на българския архиепископ⁹. Там той е титулован като то

πρωτεύων βουλγαρίας, което стои много близо до възприетия малко по-късно официален титул на българския свещеноначалник. От посвещението научаваме, че е „архипастир на новосъбраното и честно Господне стадо“ (новопокръстения български народ) и „охраняващите го „божи пастири“, а от неговия подтекст, че той самия принадлежи към „пастирите на целокупната църква“, т.е. към митрополитите от Константинополската патриархия. От последното може да се заключи, че организиращата се непосредствено след 870 г. българска църква е била все още в състава на Константинополския диоцез¹⁰. Още по-определено Петър Сицилийски се изказва за личността на българския архиепископ. Посвещението му като цяло свидетелства за високия му авторитет във

византийското общество. Там той е наречен от автора „божествена и света глава“ (ὁ θεῖα καὶ ἱερά κεφαλῇ). Без съмнение въпросният български архиепископ е имал достатъчна известност, щом авторът на посвещението не го е назвал изрично с името му. Това според нас се дължи на неговата широка известност и постоянно място в йерархията на висшето византийско духовенство.

Посоченото от Петър Сицилийски дава относително добра ориентация в диренията около личността на първия български архиепископ. Те обаче би било недостатъчно, ако не се отчете специфичната ситуация, в която е бил проведен неговият избор през 870 г. В това отношение в Константинопол не може да не са се съобразили със сложните междуцърковни взаимоотношения с Римския престол по „българския църковен въпрос“. Непримируемостта на римските първосвещеници към решенията на Събора от 869-870 г., с които българския диоцез се поставял под юрисдикцията на Константинополския патриархат, обтегнали отношенията между тях за повече от десетилетие.¹¹ В писмата на римските папи Адриан II и Йоан VIII до византийската столица неизменно и в категоричен тон се изисквало Константинополската църква да не се меси в църковните дела на България, а патриархът „да не ръко-полага, нито да изпраща омофор извън своята епархия“¹². Въпреки това решенията на събора били изпълнени и в България, вероятно още до края на 870 г., е била изпратена византийска църковна мисия, начело с епископи, за което свидетелстват и писмата на папския престол до Константинопол или българската столица. Макар и оспорвана дейността на тази мисия продължила, въпреки заплахите за отлъчване и анатема срещу Константинополските патриарси Игнатий (+877 г.) и Фотий. В ожесточения спор и двамата се стремели да успокоят Светия престол, като декларирали, че изпълняват папските изисквания и не ръкополагат и не изпращат в българската страна омофор. Показателни в това отношение са думите на патриарх Фотий, които той отправил към папския легат на Събора от 879 г.: „Ние, бидейки почитетели на обичта и мира..., нямаме навик да вършим нещо нередно, нито необмислено, нито по-рано, нито сега,... и заемайки толкова време първосвещеническият престол, ние дори омофор не изпратихме за ръкополагане..., не извършихме никакви ръко-положения..., и сме готови, без да се нарушават закони, да отстъпим на приятелите си това, което е наше собствено“¹³ (разр. П. Г.). Колкото и привидна да е тази декларация, зад нея и други подобни от страна на патриарх Игнатий, трябва да е съществувала някаква реалност, която обаче, доколкото ни е известно, изследователите не са се опитвали да установят¹⁴. Най-вероятното решение на сложния казус от византийска страна е било патриархът да е изпълнявал външно папската забрана за изпращане на омофор (палиум) и ръкополагане на епископи в България лично от неговата страна. Ако обаче той делегирал тези свои права на подходящ архиерей от Константинополския патриарх, който да изпъл-

нява ролята на негов заместник в Българската епархия, папските претензии формално са били удовлетворени, а интересите на византийската църква - запазени. Както посочихме по-горе данните за българския архи-епископ у Петър Сицилийски подкрепят, макар и твърде неясно, едно по-добро решение на българския църковен въпрос непосредствено след 870 г.

Ключът за разгадаване на трудния въпрос кой от византийските архиепископи е могъл да изпълнява през 70-те години на IX в. ролята на заместник на патриарх Игнатий и функциите на българския църковен глава се намира, според нас в официално заявените от страна на Константинополската църква основания за юрисдикция над българската епархия. Както е добре известно, още на Събора от 869-870 г. византийските и източните представители изтъкнали пред римските легати аргумента, че в църковно отношение България следва да бъде поставена под попечителството на Константинополския патриарх, тъй като е принадлежала нему в периода преди създаването на българската държава и тържеството на езичесвото. В това отношение те били подпомогнати от свидетелството на българските представители на Събора, че преди завоюването на страната си, българите намерили там гръцки, а не латински свещеници. При това положение при учредяването на младата българска църква в Константинопол не биха могли да не отчетат принципно важното значение на старата църковна организация на българската територия от преди края на VII в. Както сочи И. Тарнанидис, автокефалията на една нова църква трябва да се основава на нейното постепенно еманципиране с по-старата поместна църковна организация.¹⁵ Като изхождаме от тези и от други съображения, ние стигаме до извода, че за най-подходяща основа на новоучредената българска църква в Константинопол през 870 г. са приели митрополит-

ската катедра в Хераклея Тракийска (Ἡρακλεῖα τῆς Θρακίης)¹⁶. Основанията за това са следните. Създадена около 300 г. катедрата в Хераклея Тракийска в периода IV-VII в. застава начело на църковния живот в гражданския диоцез Тракия, върху част от чиято територия след това се разполага българската държава със столичните ѝ центрове Плиска и Преслав¹⁷. Още на Първия Вселенски събор нейните

предстоятели получили титла „екзарх на диоцез“ (ἐξάρχος διοικήσεως)“ или „архиепископ“ с „преимуществено достойнство“ над останалите катедри в диоцеза Тракия¹⁸. Определена власт над тях те получили на Втория Вселенски събор. Титлата „екзарх“ хераклейските предстоятели запазили изглежда до Четвъртия Вселенски събор, когато диоцезът им е бил приподчинен пряко на Константинополския патриарх заедно с „епископите между чуждите народи“, които се намирали там. Ръководното положение на хераклейската катедра над църковния живот през IV-V в. ѝ е давало канонични права за неговата реализация и през IX в., съгласно „старите закони“, за които напуска през 879 г. патриарх

Фотий пред римските легати. Чрез поставянето на българската епархия и българския народ като „чужд народ“ в разпореждане на митрополитската катедра в Хераклея Тракийска Константинополската патриаршия от една страна поставяла новата църква „България“ върху нейната исторически обусловена основа, а от друга - обезсилвала пратениците на римския престол, основани на църковни традиции от времето на папа Дамас (366-384), т.е. приблизително половин век по-късно от времето, когато катедрата в Хераклея застанала начело на църковния живот в Тракия. Още по-важно е обаче това, че чрез този акт патриарх Игнатий с ловка дипломатичност успял да заобиколи ултимативните искания на Агриан II и особено на Йоан VIII и заедно с това да си осигурят възможност за безпрепятствена фактически работа по създаването на българската архиепископия.

В подкрепа на това, че митрополитската катедра в Хераклея Тракийска е била ангажирана в църковните дела в България през 70-те години на IX в. могат да се приведат и някои конкретни данни. По това време нейният предстоятел е имал отдавна сан на обикновен митрополит в Константинополската патриаршия, но изглежда запазил някои от правата си на автокефален архиепископ, който неизменно заема едно от първите места в списъка на епископите, заедно с предстоятелите на онези катедри, които в миналото са стояли начело на църковния живот в гражданските диоцези на Империята¹⁹. Една от привилегиите, които хераклеийският митрополит си запазва чак до 886 г. е например правото да ръководи интронизацията на новоизбрания константинополски патриарх²⁰. Освен това той запазва до късно, макар и формално, титула си на „екзарх на цяла Тракия и Македония“²¹. От важно значение за нас е, че в някои случаи той е назван проεδρος, както е определен и българския архиепископ от 872 г. у Петър Сицилийски. За отбелязване е още, че през втората половина на IX в. авторитета на Хераклейската катедра изглежда рязко е нараснал, тъй като вместо традиционните тител епископии по това време тя е имала в състава на епархията си трикратно по-голям брой катедри²².

Най-ясно обаче може да се проследи отношението на хераклийската катедра към създаващата се в България след 870 г. църковна организация след като изясним въпроса за нейния предстоятел по времето на втория патриархат на Игнатий (867-877 г.). В просопографското изследване на К. Аздраха за такъв се сочи лице на име Йоан, което обаче е познато като получател на писма от патриарх Фотий по време на неговия първи патриархат, както и от времето на последвалото го първо заточение, а също и от списъка на участвалите във Фотиевия събор от 879-880 г. митрополити на Константинополската патриаршия²³. Като привърженик на Фотий той ще да е бил съставен от хераклейската катедра в годините, когато Игнатий отново се възкачва на патриаршеския престол и на негово място е било ръкоположено доверено нему лице. Това, според нас, е бил „Николай,

епископ на Хераклея“, познат единствено от негов печат, публикуван от В. Лоран²⁴. Издателят на печата го датира общо в IX-X в., но макар и предпазливо, отнася управлението на хераклийската категра от Николай към средата на IX в. К. Аздраха пък счита, че той е заемал категра едва след 886 г., когато се знае, че тя е била вакантна поради смъртта на дотогавашния ѝ предстоятел²⁵. Последното обаче не може да се приеме за сериозен довод и ние считаме, че е по-вероятно престолът в Хераклея между 867 и 877 г. да е бил зает от архиепископ с име Николай. В светлината на изтъкнатите по-горе доводи и съображения той именно ще да е бил определен през 870 г. от император Василий I и патриарх Игнатий за „архиепископ“, на когото българите „се съгласили да се подчиняват“, както пише Продължителя на Теофан.

Фактът, че хераклеийският митрополит Николай (867-877 г.) е стоял начело на организиращата се след 870 г. българска църква се доказва по най-категоричен начин от два домашни източника. Първият от тях е известният надгробен надпис от 871 г., намерен най-вероятно в Дръстър²⁶. В неговия текст се споменава за епископ Николай, за който още А. Грегор прие, че е „първият православен епископ на България“. Тази констатация на видния френски епиграф не беше възприета от повечето наши историци, които не обърнаха сериозно внимание на приведените от него косвени доводи. От наша гледна точка днес особена стойност има наблюдението му за двойственото значение на употребената в текста на надписа дума θεῖου, вместо θεῖου, за която А. Грегор изрично отбелязва, че в класическото си значение означава не само „чичо“, но и „божествен“ или „императорски“²⁷. Това, както и особения синтаксис, навеждат на мисълта, че споменатият епископ Николай е бил определен от автора си индиректно с епитета „божествен“ или „императорски“. В случая ние не бихме обърнали толкова сериозно внимание на това, ако и в двете си значения думата не отговаря на характеристиките, които намираме за българския архиепископ у Петър Сицилийски („божествена и света глава“) или у Продължителя на Теофан, където членовете на църковната мисия в България са посочени като изпратени от императора. Единственото препятствие да се приеме, че епископ Николай от надписа от 871 г. е наистина първият български священоначалник, е неговият епископски, а не архиепископски титул, както е изрично засвидетелстван от Продължителя на Теофан. Трябва обаче да се има предвид, че епископското звание в случая е в съответствие с установилата се през IX в. в Константинополската църква практика патриарсите да се титуловат като „архиепископи“, докато подведомствените им митрополити или архиепископи само като „епископи“²⁸. Така че епископското звание на Николай от Дръстърския надпис трябва да се схваща като проява на едно общоприето правило и е напълно очаквано за титула на един архиепископ от структурата на Константинополския патриархат, какъвто е в действителност митро-

полита на Хераклея Тракийска. Идентичността между двамата едноименни и съвременни персонажа от източниците се доказва от намерения в строящата се в Плиска през 70-те години на IX в. архиепископска резиденция оловен печат на епископ Николай²⁹.

Оловният печат на епископ Николай беше открит при нашите разкопки в непосредствена близост до Архиепископския дворец при Голямата базилика в Плиска и заедно с още един екземпляр, без точно местонахождение, е в научно обращение от десетина години³⁰. По палеографски и иконографски белези той може да се датира към последната четвърт на IX в. и тази датировка се покрива напълно с данните за археологическата среда, в която беше намерен. От гледна точка на последната печатът трябва да се датира не по-рано от времето на изграждане на архиепископската резиденция, т.е. приблизително около 875 г.³¹ Във връзка с това е напълно закономерен опитът на някои изследователи да идентифицират личността на неговия притежател - епископ Николай - с посочения по-горе едноименен църковник от надгробния надпис на неговия племенник и архидякон, починал през 871 г. най-вероятно в Дръстър³². Изясняването на ролята и мястото на епископ Николай в българската църковна йерархия през 70-те години на IX в. е в зависимост от разгадаването на точния смисъл на легендата върху опаката страна на неговите печати, където сравнително ясно се

чете: Νικόλαω ἐπίσκοπω Θεοβουλείας. Последната дума сочи епископската катедра на въпросния архиепископ. Катедра с подобно име обаче не е известна и опитите за нейното идентифициране със съзвучни или семантически родствени наименования от източниците са несполучливи³³. Граматически въпросната форма може да се оцени като прилагателно или съществително име (nomen compositum) в родителен падеж, ед. число³⁴. От двете възможности по-правдоподобна ни изглежда първата: думата да е прилагателно име от ж. р., което може да се преведе „богожеланата“ или „богопредпочетената“ и представлява определение към липсващо в легендата съществително име, което фактически е определяло епархията, начело на която е стоял епископ Николай. Изпус-

натото съществително е било също от ж. р. и е най-вероятно ἡ ‘страна’ (земя), а не ‘град’, например³⁵. При подобно попълване текстът върху печатите добива следното звучене: „Свети Николае, помагай на раба свой Николай, епископ на богожеланата страна“. Естествено тук възниква въпросът защо е било пропуснато съществителното име. Кратката му форма изключва това да е станало поради липса на достатъчно място върху печата. Освен това прави впечатление, че прилагателното е било изписано по подобие на наименованията на църковните катедри (Ἀντιοχείας, Ἡρακλείας и др.). Така че, изглежда напълно вероятно думата Θεοβουλείας да е била оставена самостоятелно в легендата напълно преднамерено и фактически да изпълнява ролята на

субститут на същинското име на катедрата. През 70-те години на IX в. във византийския културен кръг само една страна може да бъде характеризирана като желана или предпочетена от Бога и това несъмнено е новопокръстена България. В този смисъл формулираната по особен начин църковна катедра на епископ Николай е не друга, а познатата от малко по-късни източници „архиепископия България“, наречена тук „Богожелания“³⁶. Причината за това се крие в изтъкнатото по-горе желание на Константинополската патриаршия, а в случая и на нейния представител в българските църковни дела - Хераклийският митрополит Николай, да прикрие на всяка цена намесата си в България, ревностно оспорвана от папския Рим.

Намереният при разкопки оловен печат на епископ Николай по своите особености представлява по-скоро сфрагидия, а не моливдовул, така че трябва да се разглежда като личен знак-печат на архиепископа, даден най-вероятно на негов пълномощник в църковните дела на България³⁷. Изглежда не е случайно и това, че върху лицевата страна на сфрагидията печат на епископ Николай от Плиска стои образът на неговия личен светец покровител, а не Богородица с младенец, както е при моливдо-вулите на съвременните византийски архиепископи в това число и на Хераклийския митрополит Николай. По-съществено обаче е това, че върху този автентичен паметник стои понятието Θεοβουλείας, с което през 70-те години на IX в. са предпочитали да назовават оспорваната от Рим българска епархия.

В заключение следва да подчертаем, че съгласуваното изучаване на наличните писмени свидетелства и съобразяването на техните данни с конкретната ситуация около решаването на българския църковен въпрос водят уверено към извода, че начело на организиращата се от Константинополската църква българска архиепископия от 870 г. до 877 г. е стоял митрополитът на Хераклея Тракийска Николай. Ръководството на българските църковни дела той извършвал изглежда от постоянната си катедра в Хераклея, посредством лични пълномощници. Първият от тях е рано починалият му племенник и негов архидякон, чието седалище в България е било Дръстър, където и починал. Неговият приемник изглежда вече е имал за седалище столичния град Плиска, където през 70-те години на IX в. усилено се строи официална резиденция на българската архиепископия³⁸. Установяването на български архиепископ там става изглежда през 878 г., когато начело на българската църковна организация е бил поставен Георги, който се титулова върху своите моливдовули като „архиепископ на България“.

БЕЛЕЖКИ

1. Срв. *Йосиф Симоний Асемани*. Календари на Вселенската църква. За светите славянски апостоли Кирил и Методий. Съставителство и въвеждаща студия, превод и коментар М. Кискинова. С., 1987, с.200 и сл.
2. *М. Дринов*. Исторически преглед на Българската църква от самото ѝ начало до днес. - В: Избрани произведения, II. С., 1971, 34-35.
3. Това българският учен дължи на изследването на *Е. Голубинский*. Краткий очерк православных церквей. М., 1871, с. 34. Срв. още *М. Соколов*. Из древней истории болгар. Пг., 1879, с. 208; *Д. Цухлев*. История на българската църква, I. С., 1910, 299-300; *Ив. Снегаров*. История на Охридската архиепископия, I. С., 1924, с. 3; *В. Гюзелев*. Княз Борис Първи. България през втората половина на IX в. С., 1969, с. 408, 417; *Т. Събев*. Самостоятелна народностна църква в средновековна България. С., 1987, с. 261.
4. *Ив. Снегаров*. Неизвестен досега препис на разказа „Чудо с българина Георги“. - ИИБИ, 3-4, 1951, 295-296; Старобългарският разказ „Чудо на св. Георги с българина“ като исторически извор. - ГДА, IV, 2, 1954-5, 217-240; *Б. Ангелов*. Старославянски текстове. Нов препис на старобългарския разказ „Чудото с българина“. - ИИБЛ, III, 1955, 167-173; Опис на славянските ръкописи в библиотеката на БАН. С., 1969, 143-145; *М. Каймакова*. Българска средновековна историопис. С., 1990, 108-109.
5. *В. Златарски*. Български архиепископи-патриарси през Първото царство. - ИИД, VI, 1924, с. 53 и сл.; История на българската държава през Средните векове. I. 2, С., 1970, 256, 264 и сл.
6. Известно колебание у *Т. Събев*. Цит. съч., 226-227.
7. *Hadrianus* papae. *Epistolae*. - ИИБИ, II, 129-130. За смисъла на понятието като „предстоятел“ на самостоятелен църковен диоцез вж. *В. Златарски*. Цит. съч., с. 162, бел. 94; *Т. Събев*. Цит. съч., с. 227.
8. *Iohannis* papae. *Epistolae*. - ИИБИ, II, 138.
9. *Petri Siculi. Historia utilis*. - ГИБИ, IV, С., 1961, с. 108 и сл.; *Р. М. Бартикан*. Пепр Сицилийский и его „История павликиан“. - ВВр., XVIII, 1961, 323-330 и текст с. 330 и сл.
10. *Т. Събев*. Цит. съч., 231-232. Въпросът изисква специално внимание.
11. *В. Златарски*. Цит. съч., с. 166 и сл.; *В. Гюзелев*. Цит. съч., с. 256 и сл.; *Т. Събев*. Цит. съч., с. 232 и сл.
12. *Acta consiliorum*. - ГИБИ, IV, 116-117.
13. *Ibidem*, p. 118.
14. Срв. *Т. Събев*. Цит. съч., с. 227, 231.
15. *I. Tarnanides*. I diamorfosis tou autokephalou tis Boulgarikis Ekklesia (864-1235). Thessaloniki, 1976, p. 185 sq.
16. *V. Laurent*. Le Corpus des sceaux de l'Empire byzantin, V, 1: L'Eglise de Constantinople. P., 1963, p. XVII, 214.
17. *P. d'Huillier*. Les relations bulgaro-byzantines aux IXe-Xe siècles et leur indeceances ecclesiastiques. - Kurillo kai Metodio tomos eortios epiti xileti kai exkosti eteridi, I. Thessaloniki, 1966, p. 214. За обхвата на диоцеза Тракия вж. *R. Janin*. La Thrace. Etude Historique et Cèographique Constantinople, „Echo d'Orient“, 1920, p. 28 sq.
18. *Д. Цухлев*. Цит. съч., с. 54 и сл.
19. Cf. *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*. Texte critique, introduction et notes par J. Darrouzès. P., 1981, passim; *A. Mansi* Sacrorum consiliorum nove et

- amplissima collectio. Florenz, 1769: Pseudo Synodus Photiana, XVII A, 373-376; V. *Laurent*. Op. cit., XVIII-IX.
20. C. *Asdracha*. La Thrace orientale et la mer noire. Cèographie ecclesiastique et prosopographie (VIII-VII siècles). - In: Cèographie historique du monde mèditerranèene. P., 1988, p. 269.
21. Срв. нотиция 20 от XIV в.: Notitiae episcopatuuum..., p. 416 sq.
22. V. *Laurent*. Op. cit., p. 212. Срв. нотиция 4, която Ж. Дарузес датира в средата на IX в.: Notitiae episcopatuuum..., p. 42 sq et 260 sq.
23. C. *Asdracha*. Op. cit., p. 268. Авторката неоправдано допуска съществуването на двама архиепископи с име Йоан. Очевидно става дума за привърженик на Фотий на хераклеийския престол по време и на двата му патриархата: до 867 и след 877 г.
24. V. *Laurent*. Op. cit., p. 686-687, No 877.
25. C. *Asdracha*. Op. cit., p. 269.
26. H. *Gregoire*. Une inscription datée au nom du roi Boris-Michael de Bulgarie. - Byzantion, XIV, 1939, 227-234. За местонамирането на надписа в Дръстър вж. А. Кузев. Развитието на градовете и създаването на нови епархии във Второто българско царство. - В: Средновековният български град. С., 1980, с. 84.
27. H. *Gregoire*. Op. cit., p. 230.
28. V. *Laurent*. Op. cit., p. 214.
29. П. *Георгиев*. За първоначалното седалище на българската архиепископия. - В: Средновековна България и Черноморието. Варна, 1982, с. 71.
30. Ив. *Йорданов*. Византийски оловни печати от Плиска. - В: Плиска-Преслав, 5. Шумен, 1992, 292-293.
31. П. *Георгиев*, Ст. *Витанов*. Първата българска архиепископия и манастир в Плиска, Шумен, 1997 (под печат).
32. Ив. *Йорданов*. Цит. съч., 292.
33. Напоследък Ив. *Йорданов* потърси друго решение и изтъква $\Theta\epsilon\omicron\beta\omicron\upsilon\lambda\epsilon\iota\alpha\varsigma$ като евфемистична замяна на $\Delta\iota\alpha\beta\omicron\lambda\epsilon\iota\alpha\varsigma$ и прие, че Николай е епископ на Девол.
34. За консултациите по въпроса съм задължен и изказвам благодарност на гл. ас. Елена Иванова, преподавател по старогръцки език в Шуменския университет.
35. Назоваването на епархията според името на нейното седалище не намира почва в България през IX и X в. Църковната организация в новопокръстените страни носи названието на страната или гържавата. Вж. N. *Oikonomides*. A propos des relations ecclesiastiques entre Byzance et la Hongrie au XIe siècle: le Métropolit de Turquie. - In: Documents et etudes sur les institutions de Byzance (VIIe-XV s.). Variorum reprints. London, 1976, 527-533. Интересно е, че на синода от 1028 г. наред с митрополита на Туркия присъства и този на Хераклея.
36. Забележително е, че в българската столица Плиска през 60-те и 70-те години на IX в. се развиват адекватни на това понятие идеи за „богоизбрания“ български народ, столица и владетел. Вж. П. *Георгиев*. Мартириумът в Плиска и началото на християнството в България. С., 1993, с. 121 и сл.
37. П. *Георгиев*. Дипломатически и търговски знаци-печати във Византия и славянските страни. - В: ГСУ, Научен център за славяно-византийски проучвания. 82 (2), 1988, 27-28.
38. П. *Георгиев*, Ст. *Витанов*. Цит. съч.